

ЦЕНТРАЛЬНА ОПОЗИЦІЯ СХІД-ЗАХІД У ТВОРЧОСТІ РЕДЬЯРДА КІПЛІНГА

Оксана ВЕЧІРКО (Кіровоград, Україна)

У статті досліджуються особливості функціонування мотивів Заходу і Сходу у прозі відомого англійського письменника Редьярда Кіплінга, талант якого генетично пов'язаний з європейською культурою і невід'ємний від східної.

Ключові слова: опозиція Схід-Захід, культурна ідентичність, основна сентенція творчості Редьярда Кіплінга

In the article the peculiarities of functioning of motives of the West and East in the prose of famous English writer Rudyard Kipling are investigated. His talent is genetically related to the European culture and inalienable from east.

Key-words: opposition the West – East, cultural identity, basic adage of Rudyard Kipling's creative work

Тема опозиції Схід-Захід набула особливої актуальності у зв'язку з кардинальним переглядом духовно-моральних цінностей соціуму. Самобутнім явищем англійської літератури у цьому аспекті постає художня проза Редьярда Кіплінга, в якій органічно поєдналися образи східної і західної культур.

Сучасна культурологія визначає Захід і Схід як умовну змістовну конструкцію, сформовану культурологічною думкою людства для первинної типології світової культури: “Захід і Схід – парна категорія, яка виражає дихотомію поляризованого цілого всесвітньої культури, тому вона водночас характеризує і амбівалентну єдність культури людства, і розділеність на принципово відмінні один від одного, а, в основному, і протилежні моделі культурної ідентичності. Захід і Схід взаємно передбачають один одного і в той же час взаємовиключають; вони втілюють собою доповнюваність і антиномічність полярних початків; діалектику єдності і множинності культури як складного цілого. Захід і Схід неможливо уявити без заданої протилежності: якщо певний культурний текст характеризується як Захід, то в якості його епістемологічного контексту завжди виступає Схід (і навпаки)” [6 (1: 211)].

Питання взаємин Заходу і Сходу, постколоніальний світ і майбутнє імперій – ось невеликий перелік проблем міжнародних відносин, досліджуваних Редьярдом Кіплінгом і актуальних сьогодні. Саме завдяки його таланту такі висловлювання, як “Велика гра” (з роману “Кім”), “на схід від Суеца” (з вірша “Мандалай”), “тягар білих” (з однойменного поетичного твору), “закон джунглів” (з однойменного вірша), “О, Захід є Захід, Схід є Схід” (“Балада про Схід і Захід”) часто вживаються знавцями східної культури.

Письменник, можливо, почував себе часткою цілої верстви англійського суспільства, цілого покоління, яке виросло на перехресті двох цивілізацій – європейської та індійської. У творчості митця часто звучать мотиви Сходу-Заходу як один із ключових складних протиставлень. Зокрема, Індія зображується як країна досить нерозвинена у порівнянні із Заходом, але яка цінує перш за все свої традиції, захищає свої священні реліквії та не бажає сприймати навіть допомогу (наприклад, у вигляді лікарні, яку намагалися заснувати на теренах індійських земель Кейт, героїня роману “Нуалака: Історія про Схід та Захід”). Схід у світобаченні митця постає як країна, що перебуває на стадії певного сну, небажання змінюватися, у чому проявляються консервативні погляди самих жителів, у ньому він бачив пасивний початок, який не міг задовольнити його потребу до дії. На відміну від Індії, Захід

(на прикладі невеликого американського містечка Топаз) є втіленням подальшого швидкого промислового розвитку країни та її демократичної розбудови.

По-різному можна пояснювати основну сентенцію кіплінгівської творчості: Схід-Захід, ця центральна опозиція, тісно пов'язана з антитезою "імперія-неімперія", яка синонімічна традиційному протистоянню добро/зло або порядок/хаос. Центром істини Кіплінг побачив Британську імперію, яка, як пише А. Долінін, "набула у його очах значення майже трансцендентального: у ній він побачив законодавця і вождя, який вів "обрані народи" до есхатологічного спасіння" [1: 15]. Імперський месіонізм став релігією Кіплінга. "Він творив міф про Імперію і англосаксів як єдиний народ, який піклується про світові долі" [1: 15].

Індія – це країна, де зіткнулися дві великі культури – Схід і Захід. Кіплінг знав Індію не з чуток. Працюючи в газеті, він мав можливість зібрати найбагатший фактичний матеріал про діяльність тамтешньої англійської адміністрації, про положення тубільців, про звирячі катування й зловживання. Колонія стала в його оповіданнях не тропічним раєм, а країною, де люди вмирали від ран і лихоманки, де жалили змії й кусали пантери, де стояла виснажлива спека, досить незвична для європейців, де людина тужила і страждала, пригноблена не тільки владою, але й почуттям власної самотності. Демократизм Кіплінга позначився й у виборі тем, і в постановці проблеми індусів, про яких автор знає все досконально, починаючи з релігії, давніх міфів і повір'їв і закінчуючи подробицями побуту й злидарського існування. Це очевидно з таких оповідань, як "Ліпсет", "Будівельники мосту", "Диво Пурун Багхата", "Саїс місс Юел" і "Справа про розлучення чоловіка й жінки Бронк-хорст". Героєм двох останніх є поліцейський Стрікленд, наділений деякими рисами самого письменника. Він живе з індусами в мирі, поважає їхні звичаї, при дослідженні кримінальних справ одягається в національний одяг, змішується з юрбою й завдяки знанню місцевих мов навіть видає себе за факіра. Європейці ставляться до героя Кіплінга негативно. Р.Кіплінг солідаризується зі своїм героєм й тим самим ще раз показує недієздатність англійської адміністрації, що поглиблює споконвічний конфлікт між колонізаторами й місцевими жителями, які страждають під "тягарем білої людини".

Багаторазові спроби пояснити феномен Кіплінга екзотичністю, політичною заангажованістю зовсім не наближають нас до справжнього розуміння творчості Редьярда Кіплінга (чи "залізного Редьярда" – як його називали друзі й недоброзичливці, вкладаючи у ці слова зовсім різний зміст), адже особистість Кіплінга одна з найбільш суперечливих та загадкових постатей в англійській літературі.

На початку XX століття, коли людство вступило у грандіозну смугу соціальних потрясінь, Кіплінг з його непохитною вірою в історичну місію Британії виглядав анахронізмом. Неоднозначно до творчості письменника ставилась інтелігенція, а для повоєнних поетів-авангардистів з кола молодих Т.С.Еліота і Е.Паунда, які тяжіли до складної рафінованої символіки, Кіплінг, що говорив мовою мільйонів, був не стільки митцем, скільки "бардом імперіалізму" [7: 172]. На жаль, цей ярлик на довго закріпився за письменником, дарма що один із його авторів, Т.С.Еліот, згодом чимало зробив для відродження доброго літературного імені Кіплінга. Йому ж належала одна з перших спроб дослідити особливості поетичного світу митця, зокрема, у Передмові до впорядкованих ним "Вибраних поезій" Кіплінга. "Кіплінг писав поезії, хоча й не прагнув цього робити. Він став автором балад. Річ у тім, що я розширюю і водночас дещо звужую значення слова "балада"[8: 128]. Різноманітність форм, які Кіплінг вигадує для своїх творів, вражає: кожна з них чітка, доречна і якнайкраще пасує до змісту і настрою твору. І водночас його віршування не є занадто правильним: монотонний ритм існує там, де монотонність справді потрібна.

З погляду проблеми "Схід-Захід" в контексті жанру балади цікавою видається "Балада про Схід і Захід", перші рядки якої часто й абсолютно неправомірно висмикуються з контексту – на доказ начебто неопорного для Кіплінга антагонізму двох різних світів з їхніми системами цінностей, поглядів і законів:

О, Запад есть запад, и Восток есть Восток,
И с места они не сойдут,
Пока не предстанут небо с землей
На страшен господен суд. (Пер. О.Полонської) [2: 254].

Насправді вся балада – це послідовне спростування цієї тези, палкий гімн силі людського духу, що дає змогу різним людям піднятися над кастовими і національними забобонами й простягти один одному руку. Адже відразу за двома часто цитованими рядками йде спростування:

Но нет Востока, и Запада нет

(что - племя, родина, род?),

Если сильный с сильным лицом к лицу

У края земли встаёт! (Пер. О.Полонської) [2: 254].

Європа і Азія відчуються Кіплінгом як дві великі корпорації, які мають власні внутрішні закони і ритуали, незмінні, рівні тільки самі собі, але закриті одна для одної, але є «великі речі, дві як одна: по перше – Кохання, по-друге – Війна», стосовно яких обидва закони збігаються: обидва вони вимагають від закоханих вірності і самопожертви, а від воїна – самовідданої відваги і поваги до ворога.

Балада має кільцеву композицію, рядки, наведені вище, повторюються в кінці твору. Весь він – немовби відповідь на питання, болюче і в той же час просте. Зіткнення двох ворогів – представників різних цивілізацій – Сходу (Камал) і Заходу (син полковника) змальовано не як протистояння цивілізації і дикунства, а як сутичку двох рівних противників, двох вовків із різних зграй:

Камал вцепился в него рукой и посмотрел в упор.

"Ни слова о псах, – промолвил он, – здесь волка с волком спор" [2: 257].

Порівняння воїна з вовком сягає своїм корінням індоєвропейської міфології. Вовк – істота, наближена до бога. Так, у скандинавській міфології вовк співвідносився з ватажком бойової дружини або з богом війни. У ролі останнього вовк виступає і у давньогерманській традиції. Вовк супроводжує бога Одіна. До цієї групи архетипів належить і порівняння війська, військового загону з вовчою зграєю. В індійському епосі "Махабхарата" Біхам також представлений в образі воїна-вовка. Таким чином, у даному архетипі перехресшуються Схід і Захід – Кіплінг поєднує у своєму вірші західну і східну традиції.

Можливо, архаїчні корені образної системи підказали Кіплінгу найбільш відповідний у цьому випадку жанр – баладу, яка є однією з найдавніших форм європейського фольклору і літератури.

Отже, Кіплінг ніколи не заперечував достоїнств азійської культури, більше того, він намагався зрозуміти закони Сходу, розшифрувати його код і навіть поглянути на світ з точки зору східної культури. Яким би джінгоїстом не був Кіплінг, але його індійці – великий народ, який наділений глибокою душею, саме у такому контексті він з'явився у літературі кінця XIX століття у Кіплінга.

У баладі простежується ідея місіонерської ролі англосаксів. Поет щиро переконаний, що вони прокладають дорогу до цивілізації поневоленим народам, а тому повинні нести тяжкий тягар до кінця, як Томмі Аткинс ("Томмі"), що став своєрідним англійським "бравим солдатом Швейком". Нехай він і його товариші приречені на загибель, нехай гірко жаліються на долю, що закинула їх у далекі країни, та вони - гарматне м'ясо, принесене в жертву імперським амбіціям.

У книзі "Від моря до моря" Кіплінг наголошує, що англо-індійці є окремою нацією, батьківщиною якої є Індія. На його думку, англійці є великим народом, але створюють імперію ціною невиправданих втрат. Кіплінг також попереджає, що велика війна у Європі вигідна виключно Вашингтону – "демократії монополій" для якої старий світ є дуже вдалим ринком, а Японія швидше за все стане придатком США [4: 132].

Під час дослідження політичних настроїв Кіплінга, зокрема його опозиції "Схід-Захід", особливу увагу ми звернули на роман "Нуалака: Історія про Схід та Захід", адже саме цей твір став яскравим втіленням світобачення письменника, який народився в Індії, працював в Англії, а думками часто був у Сполучених Штатах Америки.

Роман "Нуалака" Р. Кіплінга написаний у 1891 році у співавторстві з Уолкоттом Балестье, посередником однієї з американських видавничих фірм в Англії. Кіплінгу належить індійська частина роману, Балестье – американська. Проте, у зв'язку з раптовою смертю Балестье у 1891 році, доопрацьовував роман Р. Кіплінг, тому літературознавці часто

приписують авторство тільки йому [5: 5]. Книга має підзаголовок “Роман про Схід і Захід”. Але традиційний Захід і Схід тут набуває нового змісту. На сторінках роману відбувається зустріч екзотичного Сходу і не менш екзотичного американського Заходу. Хронологічно роман охоплює події декількох місяців, зокрема деякі з них відбуваються протягом тижнів, а деякі – розгортаються протягом одного дня.

Просторові рамки твору відображені у сюжетній послідовності: спочатку автор подає картину західного маленького містечка Топаз, у якому тільки зароджується демократичний рух, плануються виборчі перегони, автор демонструє картини утворення нової держави на Дикому Заході.

Головний герой, енергійний і практичний Ніклас Тарвін, своїми рисами характеру нагадує героїв американських вестернів. Він вирушає до Індії у пошуках легендарного скарбу Нуалаки. Щоправда, на відміну від героїв вестернів, ним рухає не романтична пристрасть до пригод, а тверезий розрахунок: він має надію, що скарби допоможуть побудувати залізницю у рідному місті. Але для того, щоб Ніклас не виглядав таким приземленим прагматиком, у роман вводиться мелодраматична історія його кохання до Кейт, яка несподівано вирішила, що її призначення – поїхати до Індії в якості місіонерки і віддати своє життя заради полегшення долі індійських жінок. Молода дівчина-лікар переконана, що її місія на землі – лікувати людей в цій країні. Цікаво описує автор її погляд вже в останні дні перед поїздкою: “У її очах поселилася печаль, яка притаманна людям, що живуть серед високих гір та безмежних рівнин, тим, чие життя досить нелегке і хто знає йому ціну. Такі очі бувають у жінок американського Заходу” [3: 9].

Ніклас Тарвін, який вирушає з Кейт у мандрівку до Індії, керується не тільки турботою про добробут рідного міста, але й “особистим інтересом”: паралельно з пошуками скарбів він переконує Кейт повернутися на батьківщину і стати його дружиною.

Головний герой роману є патріотом свого міста: “він любив своє місто і дорожив цим почуттям” [3: 6], а от до Індії, про яку мріє його кохана, він ставиться досить критично, наголошуючи, що ця країна нерозвинута у моральному плані, а природні умови взагалі жахливі. І “єдине, що постійно є в Індії, – це холера, неймовірна спека та вічні війни” [3: 7]. Загублене у пустелі маленьке містечко Ратор нагадує діяльному Тарвіну болото. Він починає діяти у відповідності з правилами того суспільства, у якому йому довелося жити. Герою здається, що йому вдалося вивести жителів Ратора зі стану сплячки. Але поступово він усвідомлює, що Схід набагато складніший, ніж це здається на перший погляд. За зовнішньою пасивністю приховане достатньо складне і напружене життя. Роман закінчується “хеппі-ендом”. Хоча Ніклас Тарвін не забирає із собою скарбу Нуалаки, він знаходить кохану і повертається у рідне місто більш мудрою і зрілою людиною.

“Нуалаку” і роман “Кім”, який з’явився значно пізніше, віддаляють один від одного важливі події в житті Кіплінга. Через п’ять тижнів після смерті Балест’є він одружився з його сестрою Кароліною, і вирушив у весільну подорож спочатку до Канади і США, а потім до Японії, де він дізнався про банкрутство свого банку. Скориставшись кредитом, Кіплінг з дружиною повернулися у США, де побудували будинок, який Кіплінг назвав “Нуалака”. На той час він ще і не здогадувався, що головною його книгою стане “Кім”. Ця книга, опублікована у журнальному варіанті у 1901 році, являла собою синтез британської імперіалістичної ідеології з розважальною “повістю про хлопчиків”. Головний герой, що вагається між західною та східною системами цінностей, має деяку схожість з іншим героєм Кіплінга – Мауглі: як і Мауглі, він за місцем народження не належить до того середовища, у якому йому судилося жити. Хлопчик-сирота європейського походження, який виріс серед азіатів, випадково опиняється втягнутим у боротьбу за володарювання у Південній та Центральній Азії, яку ведуть між собою Британська та Російська імперії. Історія набуває особливої екзотичності та романтизму. Саме у “Кімі” автор поєднав, нарешті, Захід і Схід, збурих холодну північну кров безумними фарбами півдня. І втілив цю єдність в образі англійського хлопчика, що після смерті батьків змушений вести безпритульне життя на вулицях Лахора. Кім, англієць по крові, є самою Індією, з її кастами, віруваннями, забобонами, великою кількістю богів і звичаїв. Він міг стати ким завгодно: мусульманином, факіром, сікхом, учнем лами або лікарем. Граючись зі смертю, він смертельно ризикує,

проходячи крізь небезпеку, як фенікс – крізь полум'я. У романі діють герої з різних прошарків індійського суспільства, кожен зі своїми звичаями, уявою і манерою поведінки, пригодницький сюжет роману не приховує життя цілої країни і головною темою стає набуття духовності вуличним хлопчиком. Доля зводить його зі старим ламою з тибетського монастиря, який шукає річку, що змиває всі гріхи. Між хлопцем і старим зав'язується дружба. Кім стає учнем лами і, разом з тим, мандрує дорогами Індії, виконуючи завдання розвідки. Але поступово любов до лами завойовує серце хлопця і змушує підлітка по-новому подивитися на навколишній світ, людське життя і на самого себе. Багато дослідників вважають, що Кіплінг поставив свого героя перед дилемою, яка так і залишилася не вирішеною. Кім мав обрати, чому присвятити себе: земному світу, якому властива груба матеріальність, але який сповнений захоплюючих пригод, або вічним ідеальним істинам, які сповідує і шукає лама. Важко не погодитися з тим, що “Кім” – книга про пошук істини, автор переконаний, що вона доступна і старому тибетському ламі і юному англійському безпритульному, бо істина поза часом і простором, що для неї такі умовності, як вік і расова належність, нічого не варті.

Відомо, що Індія неблагополучна країна, там мільйони жебраків, сотні померлих від голоду, постійно проливається кров: мусульмани ріжуть індусів, індуси – мусульман, а послідовники Калі – всіх підряд. Можливо, за часів Кіма, ситуація була кращою, оскільки країною керували британці (коли вони пішли єдина Індія роз'єдналась на власно Індію і Пакистан). Злидні і розкіш водночас властиві Сходу, величні храми і глибинна філософія, мудрість – все це Індія. “Кім” дійсно мудра книга, якщо вона і повчає, то не за західними зразками, а так, як прийнято на сході: не нав'язуючи, а показуючи.

Таким чином, означені мотиви в творчості Р.Кіплінга, складно переплітаючись, являля собою індивідуальний авторський синтез світових ідей і культурних символів. Західні і східні елементи не поляризовані у творчості письменника, їх цільність досягає тієї концентрації, коли одна художня домінанта перетікає в іншу, визначаючи змістовну цілісність його художніх творів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Долинин А. Редьярд Кіплінг // Кіплінг Р. Рассказы, стихотворения. – Л., 1989. – С.5-16.
2. Кіплінг Р. Избранное. – Л., 1980.
3. Кіплінг Р. Нуалака. Кім. – М., 1993. – 215 с.
4. Кіплінг Р. От моря до моря // Кіплінг Р. Немного о себе.: Пер. С англ. Д.Вознякевич, В.Кондраков, Н.Димичевский / Предисл. и сост. А.Николаевская. – М., 2003. – 414 с.
5. Кіплінг Р. Свет погас. Роман. Повесть. Новеллы. Под ред. Р.Ованесян. – М., 1992. – 463с.
6. Культурология XX век: Словарь: в 2 т. – СПб.: Университетская книга, 1997.
7. Фомина О.В. Взаимовлияние культур в истории: феномен Редьярда Киплинга // Всеукраїнська молодіжна науково-практична конференція «Всесвітня історія та актуальні проблеми міжнародних відносин»: Статті та матеріали. – Луганськ, 2007. – Вип.3. – С.171-172.
8. Фомина О.В. Редьярд Кіплінг: апологет і невизнаний критик Британської імперії // Вісник Луганського національного педагогічного університету ім. Т.Шевченка. – 2006. - №17 (112). – С.127-133.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Вечірко - кандидат філологічних наук, доцент кафедри зарубіжної літератури та компаративістики Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: проблеми психологічного аналізу у художньому творі, проблеми сучасної культурології.